

Κυριάκος Μικέλης
Επίκουρος Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας /
Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών
kmikelis@uom.edu.gr

1. Εισαγωγή

Στο παρόν πόνημα,¹ προκρίνεται η κατανόηση της ‘πολιτιστικής διπλωματίας’ ως του ‘συνδέσμου/γέφυρας’ μεταξύ του πολιτισμού και της διπλωματίας/διεθνών σχέσεων.² Εν προκειμένω, η πολιτιστική διπλωματία περιλαμβάνει σαφώς τις διεθνείς αλληλεπιδράσεις και οργάνωση σε θέματα πολιτισμού, είτε αυτό ονομάζεται ‘πολιτιστική διάσταση της εξωτερικής πολιτικής’ είτε ονομάζεται ‘εξωτερική διάσταση της πολιτιστικής πολιτικής’.³ Ωστόσο, δεν εξαντλείται εκεί, καθόσον αφορά επίσης τη χρήση της ανάλυσης με όρους πολιτισμού/κουλτούρας εντός της διεθνολογίας.

Κατά συνέπεια, ο τίτλος δεν σηματοδοτεί την πρόθεση για την προώθηση μιας ‘στενής’ ή μονοδιάστατης προσέγγισης, σε καμία περίπτωση, δεδομένου ότι ο/η διεθνολόγος, που έχει επίγνωση της πολυπλοκότητας των θεμάτων της πολιτιστικής διπλωματίας, αναγνωρίζει αναπόφευκτα την ανάγκη για την εκτενή και συστηματική ανάπτυξη μιας διεπιστημονικής οπτικής. Άλλωστε, το γεγονός ότι η ‘λογοτεχνική’ προσέγγιση των διεθνολογικών φαινομένων (λ.χ. περιγραφή της διεθνούς πολιτικής σε λογοτεχνικά ή θρησκευτικά κείμενα) είχε εξίσου σημαντικό ρόλο, σε σχέση με την ‘επιστημονική’ προσέγγιση κυρίως δε παλαιότερα,⁴ δεν πρέπει να ξεφεύγει από την προσοχή μας και συντελεί αναπόδραστα στην εν λόγω αναγνώριση.

Σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρείται η ανάδειξη των κρίσιμων διαστάσεων της πολιτιστικής διπλωματίας, όπως έχουν αναδειχθεί στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, ιδίως λαμβανομένου υπόψη του σχετικού ‘ανοίγματός’ της σε άλλους κλάδους. Ειδικότερα, ακολουθεί η συνοπτική καταγραφή σημαντικών ζητημάτων, αναφορικά με τις πολιτιστικές αλληλεπιδράσεις σε διεθνές επίπεδο, καθώς και του πολλαπλού τρόπου με τον οποίο η έννοια του πολιτισμού/κουλτούρας έχει ενσωματωθεί στη διεθνολογία.

¹ Το κείμενο στηρίζεται στην ομότιτλη ανακοίνωση που παρουσιάστηκε στη 2^η ημερίδα πολιτιστικής διπλωματίας, 21/10/2017 (Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Πολιτιστικής Διπλωματίας και Έδρα UNESCO Διαπολιτισμικής Πολιτικής Πανεπιστημίου Μακεδονίας)

² Κ. ΜΙΚΕΛΗΣ, Ο Πολιτισμός στην Παγκόσμια Πολιτική: Θεωρία και Πράξη, εις Ν. Βασιλειάδης / Σ. Μπουτσιούκη (επιμ.), *Πολιτιστική Διπλωματία. Ελληνικές και Διεθνείς Διαστάσεις*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα (πρόγραμμα Κάλλιπος), 2015, σ. 189.

³ Πβ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ / ΜΠΟΥΤΣΙΟΥΚΗ, ό.π., καθώς και Κ. ΜΙΚΕΛΙΣ, From Civilizing Mission to Soft Power? European Powers and the Politics of Attraction, εις J. House / Th. Kaniklidou (eds), *Proceedings of the 1st International Conference. Europe in Discourse: Identity, Diversity, Borders*. Athens, September 23-25, 2016. Hellenic American University, 2017, σ. 76-80, με G. PASCHALIDIS, Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad. *International Journal of Cultural Policy*, 15:3(2009), σ. 275 επ. Για τη σύνθετη εμπλοκή θεμάτων πολιτισμού στη διεθνή πολιτική και σκηνή, βλ. ενδεικτικά Σ. ΜΑΚΡΗΣ, Πολιτισμός και Διεθνείς Σχέσεις, εις Βασιλειάδης / Μπουτσιούκη, ό.π.; Μ. ΚΟΝΤΟΧΡΗΣΤΟΥ (επιμ.) *Διεθνές Γίνεσθαι και Πολιτισμός. Προκλήσεις και Πολιτικές*. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2018

⁴ Η. ΚΟΥΣΚΟΥΒΕΛΗΣ, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Ποιότητα, Αθήνα, 2014, σ. 32-41.

2. Πτυχές της πολιτιστικής διπλωματίας, υπό τη διεθνολογική σκοπιά

Τα γενικά ερωτήματα, σχετικά με την πολιτισμική διάσταση της παγκόσμιας πολιτικής, είναι αρκετά. Ενδεικτικά, υπό τη διεθνολογική οπτική ενδιαφέρουν τα εξής:

- α) Αν και πώς η διαφορά κουλтурών ή πολιτισμών συνιστά αίτιο πολέμου;
- β) Πώς η διεθνής σύγκρουση ή συνεργασία λαμβάνουν χώρα μέσω διαφορετικών πολιτισμών/κουλтурών ή εξαιτίας τους;
- γ) Ποιοι είναι οι μηχανισμοί, λειτουργία και λογικές των πολιτισμών και της αλληλεπίδρασής τους στον καθορισμό των συμφερόντων και των ταυτοτήτων;
- δ) Πώς η κουλτούρα και οι ταυτότητες αναδεικνύονται και κατά πόσο επηρεάζονται από την παγκοσμιοποίηση ή την επηρεάζουν;⁵
- ε) Αν υφίσταται ή προκύπτει μία παγκόσμια κουλτούρα,⁶ ήτοι αν είναι εφικτή ή και επιθυμητή, και πλέον πώς αντιμετωπίζεται μέσω της πολιτιστικής διπλωματίας;

Ειδικά τα τρία πρώτα εκ των ανωτέρω στοιχεία εξειδικεύονται: στον τρόπο συγκρότησης και διαμόρφωσης των πολιτισμών ως αντικειμενικών οντοτήτων/συλλογικοτήτων παράλληλα με τις μορφές αλληλεπίδρασης (πολιτιστική δυναμική), στα κανονιστικά και θεσμικά πλαίσια που προωθούν τη διεθνή ειρήνη μέσω της κατανόησης και του διαλόγου των πολιτισμών (διαπολιτιστική / *inter-civilizational* ηθική), στην ποικιλία με την οποία οι δρώντες σκέφτονται για τον εαυτό τους και για τους άλλους με όρους πολιτιστικής πολυφωνίας (πολιτιστική πολιτική), και τέλος στην εμπλοκή του λόγου για τους πολιτισμούς (δυτικός, ισλαμικός κλπ) με εκείνον για τον 'πολιτισμό' (ως αντίθεση του 'βάρβαρου'), σε συνδυασμό με την οριοθέτηση του δίπολου Εαυτός/Άλλος και με την (απο)νομιμοποίηση των εξουσιαστικών/αποικιοκρατικών πρακτικών ή των σχέσεων ισχύος (πολιτική του πολιτισμού-σμών).⁷

Ιδιαίτερα κατά την μετά-ψυχροπολεμική εποχή, ποικίλα γεγονότα έδωσαν αφορμή στη διεθνολογία για την ανάδειξη της διαφοράς πολιτισμών και κουλτούρας ως σημαντικής διάστασης, ιδίως αναφορικά με τις συγκρούσεις του μέλλοντος. Θέτοντάς το γλαφυρά, πρόκειται για τη 'σκιά του Huntington', η οποία πλέον χαρακτηρίζει μόνο τμήμα της σχετικής διεθνολογικής ανάλυσης. Εξίσου χαρακτηριστικό είναι το εύρος των απαντήσεων σε αυτήν την ανάδειξη.⁸ Συνήθως, δεν αμφισβητείται ο ρόλος της πολιτιστικής διάστασης, επιδεχόμενος πάντως εκτενή συζήτηση.

Ταυτόχρονα, η απήχηση της έννοιας του διαλόγου των πολιτισμών (π.χ. Διάλογος Μεταξύ των Πολιτισμών, Συμμαχία των Πολιτισμών, Φόρουμ Αρχαίων Πολιτισμών) είναι ενδεχομένως μικρότερη, σε σχέση με την αντίστοιχη της σύγκρουσης. Πρόκειται για μία αρκετά αναπτυγμένη ιδέα εντός της επιστήμης και της διανοήσης αλλά και της πολιτικής καθώς και της διπλωματίας,

⁵ Για το πολυσύνθετο της ταυτότητας, βλ. Ι. ΚΩΤΟΥΛΑΣ. Παράμετροι της Ιστορικής Ταυτότητας στην Συστημική Γεωπολιτική Ανάλυση, *Civitas Gentium*, 6:1(2018).

⁶ M. GUILLÉN, Is Globalization Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique of Five Key Debates in the Social Science Literature. *Annual Review of Sociology*, 27(2001), σ. 252-254.

⁷ G. BETTIZA, Civilizational Analysis in International Relations: Mapping the Field and Advancing a 'Civilizational Politics' Line of Research. *International Studies Review*, 16:1(2014), σ. 5-9.

⁸ Κ. ΜΙΚΕΛΗΣ, Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτισμοί: Η Διεθνής Πολιτική με Όρους Πολιτισμού, Κριτηρίου του Πολιτισμού, Εκπολιτιστικής Αποστολής και Ευρωκεντρισμού. Ανακοίνωση, εις Συνέδριο 'Αλλάζοντας την Ελλάδα και τον Κόσμο: Ιδέες και Πολιτική', Δεκ. 2015, Λουτράκι: <https://econtent.pedis.uop.gr/conf/index.php/psirconf/2015/paper/downloadSuppFile/36/100>, σ. 1-3.

έστω και αν συχνά δέχεται κριτική για τάσεις συντηρητισμού ή ελιτισμού. Μάλιστα, όχι απλώς δεν είναι απαλλαγμένη από πολιτικά κίνητρα ή συνέπειες, αλλά η σημασία της συνίσταται ακριβώς στην ύπαρξη εκείνων.⁹ Εξίσου κρίσιμα, οι ποικιλότροπες εκφάνσεις και δυναμική της ταυτότητας δικαιολογούν τη συμπερίληψη της πολιτισμικής δυναμικής της παγκοσμιοποίησης στην ανάλυση της διεθνούς πολιτικής, των σχετικών συμφερόντων και των λογικών σύγκρουσης, συνεργασίας και εξέλιξης.¹⁰

Ωστόσο, η πολιτιστική διπλωματία –νοούμενη ως γέφυρα μεταξύ πολιτισμικών και διεθνών σπουδών– δεν περιορίζεται στον πολιτισμό ως εργαλείο της διεθνούς πολιτικής, καθόσον επίσης περιλαμβάνει την εμβριθή ενσωμάτωση της ανάλυσης με όρους πολιτισμού/κουλτούρας (*cultural analysis* και *civilizational analysis*) στη διεθνολογία, επεκτεινόμενη σε πολλαπλές πτυχές:

α) Την πολιτική διαχείριση των ζητημάτων σχετικά με την πολιτισμική ποικιλότητα (λ.χ. πολυπολιτισμικότητα και διαπολιτισμικότητα).

β) Την αναγνώριση της διεθνούς πολιτικής ως φαινομένου που επηρεάζεται από το πολιτισμικό υπόβαθρο των δρώντων. Μεταξύ άλλων, σημαντικά παραδείγματα αποτελούν η προώθηση μιας ρητά πολιτισμικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων, το περιεχόμενο και η λειτουργία της στρατηγικής κουλτούρας και της γεωκουλτούρας, η απόπειρα κατανόησης των διεθνών σχέσεων ως διαπολιτισμικών σχέσεων, ο ρόλος της πολιτισμικής διαφοράς και τα διαπειθαρχικά σταυροδρόμια της τέχνης και της διεθνούς πολιτικής.¹¹

γ) Την ανάδειξη της κουλτούρας ως ερμηνευτικού πλαισίου για την κατανόηση της συμπεριφοράς στο διεθνές γίγνεσθαι. Εδώ, είναι χαρακτηριστική η διεθνολογική μετάβαση από την ανθρωπιστική θεώρηση της κουλτούρας (‘η κουλτούρα ως αντικείμενο καλλιέργειας’, τονίζοντας την αυτοεπίγνωση ή την πνευματική ανάπτυξη και βελτίωση) στην ανθρωπολογική διάσταση, με έμφαση στον τρόπο ζωής (‘η κουλτούρα ως προσδιοριστικό του Εαυτού’), καταρχάς με ουσιοκρατική οπτική (ανάλυση με όρους ιδιοτήτων παρά διεργασιών), η οποία πλέον τίθεται έντονα υπό αμφισβήτηση.¹²

δ) Την ανάδειξη του πολιτισμού ως κριτηρίου διάκρισης σε ένα πλαίσιο με διαχωριστικούς/ιεραρχικούς/εξουσιαστικούς μηχανισμούς, πρακτικές και λογικές και άρα με πολιτικές εκφάνσεις, επιδιώξεις και συνέπειες. Πρόκειται για την επίκληση και ανάδειξη του πολιτισμού (σε αντιπαραβολή της μη πολιτισμένης ιδιότητας και συμπεριφοράς) στη διεθνή πολιτική και διακυβέρνηση, αλλιώς για τη σύνδεση της πολιτιστικής και εκπολιτιστικής ρητορείας με τη στρατηγική και με τη θεσμοποίηση της διεθνούς τάξης (δηκτικά, τους ηγεμονικούς λόγους και

⁹ ΜΙΚΕΛΗΣ, ό.π. (‘Ο Πολιτισμός στην Παγκόσμια Πολιτική...’), σ. 198-202.

¹⁰ Ό.π., σ. 202-209.

¹¹ Κ. ΜΙΚΕΛΗΣ, Στενές Επαφές Τρίτου Τύπου: Η Κουλτούρα στις Διεθνείς Σχέσεις, εις Κ. Μικέλης / Κ. Γεωργιάδης (επιμ.), *Πρακτικά 2^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Λογία/Logia, Καβάλα, 2018: https://docs.wixstatic.com/ugd/609a8d_6b1442efbd3542b99906850d936b83c3.pdf, ιδίως τμ. 3 & 4.

¹² J. REEVES, *Culture and International Relations: Narratives, Natives and Tourists*. Routledge, London, 2004.

πρακτικές), με κρίσιμα παραδείγματα την εκπολιτιστική αποστολή και το κριτήριο του πολιτισμού.¹³

ε) Τον ρόλο του δυτικού πολιτισμού στη διαμόρφωση του διεθνούς γίνεσθαι και δη την ασυμμετρία της Δύσης στις σχέσεις της με λοιπά πολιτιστικά συμπλέγματα, εν πολλοίς εντός της σύγχρονης εποχής, και στην πνευματική/εννοιολογική διάσταση της προκύπτουσας ηγεμονικής πραγματικότητας, ιδίως δε την ανάδειξη βασικών ιδεολογικών δογμάτων της διεθνούς πολιτικής αλλά και της διεθνούς πολιτικής οικονομίας.¹⁴

στ) Τον ρόλο του ευρωκεντρισμού (ήτοι της παραδοχής ότι η Ευρώπη ή η Δύση συνιστούν το κέντρο του κόσμου ή ότι η δυτική νεωτερικότητα ισχύει οικουμενικά ή και ότι η Ευρώπη είναι εγγενώς ανώτερη των υπολοίπων), με επίκεντρο την κυριαρχία των δυτικών/ευρωπαϊκών εμπειριών ως προς τις αντιλήψεις για τη διεθνή πολιτική.

ζ) Τις συνέργειες με τη στρατηγική επικοινωνία/δημόσια διπλωματία, δεδομένου του κοινού στόχου ότι όχι απλώς γνωστοποιούν/κοινοποιούν στοιχεία κουλτούρας ή πολιτικής αλλά επιχειρούν να τα καταστήσουν δημοφιλή και θελκτικά, αυξάνοντας έτσι την ήπια ισχύ των δρώντων (κρατών και όχι μόνον).¹⁵

3. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Συμπερασματικά, η ‘πολιτιστική διπλωματία’ μπορεί κάλλιστα να κατανοείται ως η συνδετική και πολύπτυχη θεματική μεταξύ πολιτισμικών και διεθνών σπουδών. Περιλαμβάνει άρρηκτα την ποικιλία με την οποία η διεθνής/διακρατική σύγκρουση και συνεργασία διευκολύνονται ή εμποδίζονται, από τη χρήση της κουλτούρας ως μέσου ισχύος, καθώς και με την οποία η διεθνής πολιτική σχετίζεται με την προώθηση συγκεκριμένων εικόνων και ταυτοτήτων, με επίκεντρο την εκπομπή και υποδοχή των (ιδίως πολιτισμικών αλλά και πολιτικών) μηνυμάτων/ερεθισμάτων των κρατών. Με αυτή την έννοια, παραμένει χαρακτηριστικά πολύπλοκη η πολιτική ανάμεσα σε κράτη και άλλους δρώντες που επιθυμούν την αφήγηση/παρουσίαση της κουλτούρας τους και γενικότερα της ιστορίας/εικόνας τους (περισσότερο ή λιγότερο πετυχημένα), ενώ ταυτόχρονα βρίσκονται και στη θέση της λήψης αντίστοιχων ιστοριών/εικόνων και πολιτιστικών στοιχείων των άλλων.

Επιπλέον κρίνεται σκόπιμο να τονιστεί το ότι η πολιτισμική διαφορά διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την ύπαρξη πολλών εθνών και συνδέεται άρρηκτα με τον βαθμό εξάρτησης της

¹³ D. STROIKOS, Introduction: Rethinking the Standard(s) of Civilisation(s) in International Relations. *Millennium*, 42:3, 2014, σ. 546 επ.; ΜΙΚΕΛΗΣ, ό.π. (‘Διεθνείς Σχέσεις...’), σ. 3-5; K. MIKELIS / D. STROIKOS, Hierarchies, Civilization and the Eurozone Crisis: The Greek Financial Crisis, εις J. Marangos, *The Internal Impact and External Influence of the Greek Financial Crisis*, Palgrave Macmillan, 2017, σ. 127-130; ΜΙΚΕΛΗΣ, ό.π., σ. 74-76.

¹⁴ Για το παρόν και το επόμενο σημείο, βλ. ΜΙΚΕΛΗΣ, ό.π. (‘Διεθνείς Σχέσεις...’), σ. 7-9 και J. HOBSON, *The Eurocentric Conception of World Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

¹⁵ Βλ. Ι. ΡΑΓΙΕΣ *Δημόσια Διπλωματία και Στρατηγική Επικοινωνία σε Πολυεθνικές Στρατιωτικές Επιχειρήσεις Διαχείρισης Κρίσεων*. Εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα, 2014; Α. ΣΑΜΑΡΑΣ (επιμ.). *Εικόνες Κρατών. Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Ενημέρωσης*. Καστανιώτης, Αθήνα, 2014. Πβ. Κ. ΜΙΚΕΛΗΣ, Κουλτούρα και Επικοινωνία ως Πόροι Ισχύος στη Διεθνή Πολιτική: Θεωρία και Πράξη της Πολιτικής της Έλξης. Ανακοίνωση εις 3ο Τακτικό Συνέδριο Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων ‘Δημοκρατία, Ανάπτυξη και Ασφάλεια: Πολιτική σε Συνθήκες Αβεβαιότητας’, Δεκ. 2017, Λουτράκι: <https://econtent.pedis.uop.gr/conf/index.php/psirconf/conf2017/paper/downloadSuppFile/344/217>, ιδίως τμ. 2 & 3.

διεθνούς συμπεριφοράς των κρατών από γενικούς κανόνες, δηλαδή με το κατά πόσο η εν λόγω συμπεριφορά περιχαράκωνεται από συγκεκριμένες πολιτισμικές διαφορές. Παρά την απουσία τόσων τρόπων διεξαγωγής (και νοοτροπιών) των διεθνών σχέσεων όσων και τα έθνη του κόσμου, δεδομένο παραμένει η ανάδειξη των οικουμενικών αναλυτικών πλαισίων και πρακτικών μέσω της συνεχούς όσμωσης ποικίλων προσεγγίσεων με διαφορετική πολιτισμική προέλευση.¹⁶

Οι ‘διεθνείς πολιτισμικές σχέσεις’ και η εμπλοκή σε δράσεις πολιτιστικής διπλωματίας αποτελούν αντικείμενο ενασχόλησης όλων σχεδόν των διεθνών δρώντων (και δη των κρατών και των οικείων κοινωνιών, στον βαθμό που εμπλέκονται και ιδιωτικοί φορείς), βεβαίως όχι ενιαία και ομοιόμορφα αλλά ποικιλόμορφα. Λίγο πολύ, τα σχετικά εργαλεία είναι γνωστά σε όλους. Όμως, η εξειδίκευση της στρατηγικής και της έμφασης σε συγκεκριμένες δράσεις –δεδομένων των σκοπών και των διαθέσιμων πόρων– ποικίλει ανά περίπτωση, μάλιστα καθιστώντας άκρως χρήσιμη τη σύγκριση. Δηλαδή, έχει νόημα το να περνά η διερεύνηση των σχετικών θεμάτων υπό τη συγκριτική βάσανο. Όντως οι δρώντες διαφοροποιούνται ιδιαίτερα ως προς τις επιδιώξεις, τον βαθμό ισχύος, το πολιτισμικό φορτίο, το ιστορικό βάθος της παράδοσής τους, τους διαθέσιμους οικονομικούς και λοιπούς πόρους ή το είδος των στάσεων έναντί τους. Τηρουμένων των αναλογιών, πάντως, η συγκριτική διαδικασία μπορεί να φωτίσει καλύτερα την ορθολογικότητα των αντίστοιχων επιλογών ή τον τρόπο λειτουργίας των οικείων εργαλείων. Ομοίως, δύναται να αποτελέσει πηγή έμπνευσης και διασαφήνισης των ευεπίφορων και επίφοβων πτυχών της δράσης ενός δρώντος σε σχέση με την αντίστοιχη ενός άλλου: μιμείσαι το γενικώς ‘πετυχημένο’, αποφεύγεις ή διορθώνεις το ‘αποτυχημένο’, επιχειρείς την καινοτομία, αξιολογείς αποτελεσματικότερα.

Ολοκληρώνοντας, στη διεθνολογία, υπάρχει μεγάλο άνοιγμα στην ευρύτερη θεματική της πολιτιστικής διπλωματίας. Πλέον, αποτελεί σχεδόν κοινό τόπο το ότι οι πολιτισμοί/κουλτούρες δεν χρήζουν μονοσήμαντης ανάλυσης, που συσκοτίζει ή μυθοποιεί τις προκύπτουσες σχέσεις ισχύος στην παγκόσμια πολιτική, αλλά αντίθετα αποτελούν αντικείμενο σύνθετης διερεύνησης, ενώ η ικανότητα για την κατανόησή τους συνιστά κρίσιμο κριτήριο για το πόσο καλά εκπληρώνει τον ρόλο της η επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων.

¹⁶ ΜΙΚΕΛΗΣ, ό.π. (‘Στενές Επαφές Τρίτου Τύπου;...’), σ. 285 & 292-293.